

AUTOREFERAT

1. Imię i Nazwisko

MACIEJ POTZ

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej

Doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce

Stopień został nadany przez Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego uchwałą z 26 września 2006 r., na podstawie rozprawy pt. *Granice wolności religijnej w państwie demokratycznym. Kwestie wolności sumienia i wyznania oraz stosunku państwa do religii w Stanach Zjednoczonych Ameryki w latach 90' XX w.*

Magister stosunków międzynarodowych

Tytuł nadany przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych UŁ w 2001 r.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych

Zatrudnienie w Katedrze Systemów Politycznych Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego, w tym:

- 2002–2006: na stanowisku asystenta
- od 2006: na stanowisku adiunkta.

4. *Wskazanie osiągnięcia** wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

a) *tytuł osiągnięcia naukowego*

Teokracje amerykańskie. Źródła i mechanizmy władzy usankcjonowanej religijnie

b) *(autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa, recenzenci wydawniczy)*

Maciej Potz, *Teokracje amerykańskie. Źródła i mechanizmy władzy usankcjonowanej religijnie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

Recenzent wydawniczy: Andrzej Chodubski.

c) ***omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.***

Monografii poświęconej amerykańskim teokracjom przyświecały dwa podstawowe cele: 1) nadanie pojęciu teokracji postaci teoretycznej, która uczyni je użytecznym narzędziem analizy politologicznej oraz 2) zbadanie – przy użyciu wypracowanego wcześniej aparatu pojęciowego oraz w oparciu o materiał empiryczny – mechanizmów funkcjonowania teokratycznych systemów politycznych: ich powstawania, trwania, stosowanych w nich rozwiązań instytucjonalnych, właściwych im stosunków władzy politycznej, a także ewentualnej specyfiki na tle innych typów systemów politycznych.

Cel pierwszy realizuje przede wszystkim początkowa, teoretyczna część monografii. Punkt wyjścia stanowi dla niej odrzucenie dominującego w dotychczasowej literaturze pojmowania teokracji jako władzy sprawowanej przez duchownych (kapłanów, zakonników, czarowników, proroków i innego typu funkcjonariuszy religijnych). Ujęcie takie ogranicza stosowalność pojęcia teokracji do stosunkowo rzadkich, zwłaszcza współcześnie, przypadków rzeczywistej hierokracji (władzy duchownych), a nade wszystko opiera się na kryterium – przynależność rządzących do określonej grupy społecznej czy zawodowej – o stosunkowo drugorzędym znaczeniu.

W zamian zaproponowano rozumienie teokracji jako władzy usankcjonowanej religijnie, tj. opartej na religijnej formule legitymizacyjnej, niezależnie od tego, czy powołują się na nią władcy duchowni, czy świeccy. Dotychczasowe ustalenia teorii polityki nie pozostawiają wątpliwości, że legitymacja jest niezwykle istotnym składnikiem każdej relacji władzy, zwiększa bowiem jej stabilność i obniża koszty jej sprawowania. Uzasadnia to posłużenie się źródłem uprawomocnienia władzy jako jednym z fundamentalnych kryteriów klasyfikacji systemów politycznych. W typologii opartej na tym kryterium religijna (czyli właśnie teokratyczna) formuła legitymizacyjna występuje obok tradycyjnej, merytokratycznej oraz kontraktualnej. Typologii systemów politycznych według źródła legitymacji towarzyszą dwie inne typologie, oparte na kryterium proceduralnym (w jaki sposób wyłaniani są rządzący) i zakresu kontroli politycznej (jak duża sfera wolności przysługuje rządzonemu). Sprzężenie tych trzech kryteriów (tab. 2, s. 84) pozwala na wieloczynnikową, wyrafinowaną analizę systemów politycznych, niemożliwą przy zastosowaniu nadmiernie uproszczonej (i niepoprawnej z punktu widzenia reguł klasyfikacji) typologii demokracja–autorytaryzm–totalitaryzm. W szczególności, odrębne rozpatrywanie legitymizacyjnych, proceduralnych i wolnościowych aspektów relacji władzy umożliwia dostrzeżenie nieoczywistych zależności, np. demokratycznego (pod względem proceduralnym) charakteru niektórych teokracji.

Zarysowana w ten sposób koncepcja teokracji znajduje odzwierciedlenie w układzie pierwszej części pracy. Jej punkt wyjścia stanowi teoria władzy, władza teokratyczna jest bowiem szczególnym przypadkiem ogólniejszej relacji władzy politycznej. Oprócz istoty i cech władzy, najwięcej uwagi poświęcono legitymizacji, która, w świetle przedstawionej wyżej koncepcji teokracji, stała się jedną z podstawowych kategorii teoretycznych całej pracy. W szczególności, w rozdz. 1.2. rozwinięto oryginalną koncepcję transmiterów (nośników) legitymizacji, wykorzystaną później w analizie konkretnych teokracji. Dokonana następnie konceptualizacja władzy w kategoriach teorii wymiany społecznej daje podwaliny pod późniejsze (rozdz. 4) wyjaśnienie genezy teokratycznych systemów politycznych.

Kolejny rozdział rozwija zarysowaną wcześniej koncepcję teokracji, dokonując krytycznego przeglądu istniejących definicji, analizując mechanizm teokratycznych aktów władzy i porządkując relację między teokracjami a innymi typami systemu politycznego, a także między pojęciami teokracji a religii czy kościoła państwowego. Kwestia udziału duchownych w sprawowaniu władzy, odrzucona wcześniej jako kryterium definicyjne teokracji, staje się niemniej ważnym czynnikiem analizy mechanizmów władzy w systemach teokratycznych i podstawą ich klasyfikacji.

Ważnym składnikiem tej części monografii jest także analiza (z uwzględnieniem licznych przykładów z historii religii) teokratycznych formuł legitymizacyjnych pod względem ich treści oraz metod ich wykorzystania do sakralizacji władzy. Porządek społeczny i polityczny podlegał kosmizacji, a władcom nadawano rozmaity status, traktując ich jako bogów, synów bożych, kapłanów, czy bożych pomazańców. Wyobrażenia te znajdowały swój wyraz w symbolach i rytuałach, które w odniesieniu do idei legitymizacyjnych pełniły właśnie rolę transponderów (nośników).

Ostatnim ważnym wynikiem teoretycznym pierwszej części pracy jest oryginalna koncepcja okoliczności powstawania i trwania – tj. genezy i warunków stabilności – władzy teokratycznej. Została ona wyprowadzona z socjologicznej teorii wymiany społecznej, ujmującej władzę jako relację nieekwiwalentnej wymiany, w której jedna ze stron musi płacić podporządkowaniem za pożądane przez siebie dobra. Zastosowana do teokracji, koncepcja ta wyjaśnia jej powstanie jako rezultat wytworzenia przez funkcjonariuszy religijnych, często działających w sojuszu z władcami świeckimi, zapotrzebowania na oferowane przez nich dobra o charakterze nadprzyrodzonym (np. obietnica wiecznego zbawienia). Wytworzona w ten sposób relacja władzy teokratycznej jest stabilna o tyle, o ile rządzący są w stanie skutecznie przeciwdziałać alternatywnym sposobom zaspokajania potrzeb przez poddanych oraz malejącemu znaczeniu religijnego światopoglądu w ich życiu, a w rezultacie utrzymać swój monopol na dostawę dóbr religijnych i ich wysoką wartość transakcyjną.

Drugi zasadniczy cel pracy – wyjaśnienie mechanizmów funkcjonowania teokratycznych systemów politycznych – realizowany jest głównie w drugiej części monografii. Zawiera ona empiryczną analizę wybranych teokracji północnoamerykańskich – kolonii purytańskich Nowej Anglii, komun religijnych shakerów i quasi-państwa mormonów – prowadzoną przy użyciu struktury teoretycznej wypracowanej w części pierwszej. Dobór podmiotów poddanych badaniu odzwierciedla przekonanie autora, że pojęcie systemu politycznego z jednej strony, oraz władzy politycznej, w tym teokratycznej, z drugiej, stosuje się do różnego rodzaju podmiotów politycznych, niekoniecznie państwowych.

Badaniom nad teokratycznymi systemami politycznymi przyświecało przekonanie – będące zarazem główną tezą monografii – że *teokracja stanowić może racjonalny, optymalny wybór systemowy, w pewnych warunkach stabilizujący system polityczny*. Ową racjonalność należy postrzegać instrumentalnie, z perspektywy członków wspólnoty politycznej, jako najlepsze możliwe dopasowanie struktur i relacji politycznych do celów i wartości formułowanych niezależnie od sfery polityki. System polityczny jest bowiem, w tym ujęciu,

narzędziem do osiągnięcia celów zakorzenionych w jakimś pierwotniejszym porządku aksjonormatywnym, w danym przypadku o charakterze religijnym.

Próba pokazania, na czym może polegać owa funkcjonalność teokracji i w jakich warunkach jest możliwa, ogniskowała się wokół odpowiedzi na kilka postawionych na wstępie pytań badawczych, m.in.:

- 1) W jaki sposób doktryny religijne wykorzystywane są do legitymizacji władzy?
- 2) Czy religijna legitymizacja władzy jest na tyle silna, by można się było w teokracjach obywać bez groźby zastosowania przymusu?
- 3) Jaka jest geneza i warunki stabilności teokratycznych systemów politycznych?
- 4) Jakie procedury sukcesji charakterystyczne są dla teokracji?
- 5) Jakie mechanizmy kontroli politycznej stosowane są w teokracjach?
- 6) Na czym polega specyfika teokracji na tle innych typów systemów politycznych?

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie 1) wskazano na rolę religii w sankcjonowaniu władzy politycznej jako takiej (jako stanowiącej przedłużenie boskiego aktu podźwignięcia kosmosu z chaosu) oraz nadawaniu władcom rozmaitych statusów polityczno-religijnych. Okazuje się jednak, że *potencjał polityczny* różnych doktryn religijnych – ich zdolność do generowania wiarygodnych uzasadnień dla władzy politycznej – jest niejednakowy. Niektóre z nich odznaczają się szczególną wartością adaptacyjną i stabilizacyjną dla systemu politycznego. Przykładów, szczególnie przeanalizowanych w rozdziale 5, dostarczają koncepcja przymierza – doktryna założycielska kolonii purytańskich Nowej Anglii – oraz doktryna ciągłego objawienia, która, w połączeniu ze statusem proroka-objawiciela nadanym przewodniczącemu Kościoła, pozwoliła mormońskiemu systemowi politycznemu przetrwać w warunkach niezwykle silnej presji ze strony otoczenia zewnętrznego.

Odnosnie do pytania 2), sformułowano dwa twierdzenia, z których wynika, że przeciętny poziom akceptacji przez poddanych formuły legitymizacyjnej jest w teokracji wyższy niż w innych typach systemów politycznych, a zatem potrzeba odwoływania się ze strony rządzących do przymusu lub groźby jego zastosowania jest, zasadniczo, mniejsza. Nie oznacza to, by składnik przymusu w teokratycznych relacjach władzy zanikał całkowicie – praca zawiera przykłady jego zastosowania w większości badanych teokracji – niemniej nie stanowi on podstawowego sposobu sankcjonowania roszczenia panujących do posłuszeństwa ze strony poddanych.

Pytanie 3) dało asumpt do sformułowania wspomnianej wcześniej koncepcji powstawania i warunków stabilnego trwania teokratycznych systemów politycznych, będącej przedmiotem rozdziału 4. Monografia zawiera liczne egzemplifikacje tych ustaleń, m.in. prześladowania innowierców u purytanów, stopniowa koncentracja władzy i monopolizacja daru prorocstwa u mormonów, napiętnowanie apostatów i silna izolacja przestrzenna i komunikacyjna u shakerów – jako sposoby na utrzymanie władzy teokratycznej i wiarygodności sankcjonujących ją formuł legitymizacyjnych.

Zmiana władzy jest jednym z kluczowych, potencjalnie kryzysowych momentów dla każdego systemu politycznego. Rolą procedur sukcesji jest przekazanie panowania w sposób, który zapewni nie tylko faktyczną ciągłość sprawowania władzy, ale też jej prawomocność w oczach poddanych. Dokonana w rozdz. 6 typologia występujących w teokracjach procedur sukcesji – m.in. namaszczenia następcy, aklamacji, kooptacji, dziedziczenia, a nawet wyborów – wskazuje, że nie są one charakterystyczne wyłącznie dla tego typu systemu politycznego. O ich teokratycznym charakterze w danym kontekście decyduje ich zdolność do służenia jako transmitery religijnej formuły legitymizacyjnej, tj. do skutecznego i wiarygodnego zakomunikowania sakralnego statusu władcy, przekonania o boskiej sankcji dla jego wyboru. Dlatego właśnie te same procedury powinny być w teokracji interpretowane zupełnie inaczej niż w innych systemach politycznych. Przykładowo, wybory czy aklamacja nie wyrażają, jak w systemach kontraktualnych, woli suwerena albo indywidualnych preferencji obywateli, tylko wolę bożą ujawnioną ustami poddanych – tak właśnie należy traktować wybory gubernatora w teokratycznych koloniach purytańskich Nowej Anglii. Analiza reguł sukcesji w omawianych wspólnotach amerykańskich wykazała też, że są one często skorelowane z fazą instytucjonalizacji danego systemu politycznego. Pierwotne procedury namaszczenia i aklamacji u skakerów i mormonów, charakterystyczne dla wczesnego, charyzmatycznego etapu rozwoju tych grup, zostały z czasem zastąpione przez, odpowiednio, kooptację i precedencję – reguły bardziej powtarzalne, stabilne i łatwiejsze do kontrolowania, a zatem sprzyjające instytucjonalizacji systemu.

Kontrola polityczna została zdefiniowana jako te mechanizmy kontroli społecznej, które są świadomie wykorzystywane przez panujących w stosunku do poddanych. Zakres kontroli politycznej należy do podstawowych kryteriów analizy politologicznej, nie tylko w odniesieniu do teokracji. Pojęcie to jest w pracy rozumiane szeroko, jako obejmujące normy prawne (nie tylko pisane czy skodyfikowane, ale wszelkie zasady, za których przekroczenie grożą sankcje) oraz towarzyszące im sankcje. Te ostatnie mogą mieć charakter fizyczny (przymus), psychospołeczny (presja, kontrola) bądź ekonomiczny. W omawianych

teokracjach amerykańskich zidentyfikowano wszystkie te składniki systemu kontroli politycznej, przy czym przybierały one specyficznie religijny charakter. Normy mogły mieć postać inspirowanych Biblią zbiorów praw (u purytanów), rygorystycznych regulaminów (u shakerów), czy niepisanych zasad opartych na objawieniach proroków (u mormonów). Sankcje fizyczne występowały częściej u purytanów, rzadziej u mormonów, a prawie wcale u shakerów, nigdzie jednak nie miały zasadniczego znaczenia (zgodnie ze sformułowanymi wcześniej twierdzeniami 4 i 5). Wszystkie te wspólnoty dysponowały za to bogatym repertuarem sankcji psychospołecznych, takich jak perswazyjna komunikacja, kontrola wzajemna czy kontrola przepływu informacji. Sankcje ekonomiczne polegały wreszcie na stworzeniu motywowanego religijnie systemu gospodarowania, kładącego nacisk na pewien etos (purytanie), preferującego pewne formy własności (komunizm u shakerów i eksperymenty w tym zakresie u mormonów) czy dążącego okresowo do autarkii (mormoni). Dodatkowym, specyficznym teokratycznym mechanizmem kontroli politycznej, zaobserwowanym głównie u shakerów i mormonów, były inspirowane lub wspierane przez władze epizody odnowy religijnej (tzw. przebudzenia), które z punktu widzenia zaproponowanej wcześniej koncepcji stabilności teokracji można interpretować jako działania zmierzające do przeciwdziałania zubożeniu religijnemu, a tym samym do podtrzymania religijnej wizji świata, w której teokratyczni władcy i funkcjonariusze religijni są niezbędnymi składnikami porządku społecznego. Należy dodać, że zakres kontroli politycznej w badanych teokracjach nie był jednakowy. Największe jej natężenie zaobserwowano u shakerów, u których wszystkie sfery życia i każda, najbardziej z pozoru trywialna czynność podlegała ścisłej kontroli. Wspólnoty shakerskie były zatem, zgodnie z przyjętą terminologią, teokracjami totalitarnymi. Teokracje purytańskie i mormońska nosiły natomiast, w tym sensie, znamiona systemów autorytarnych.

Ostatnie pytanie dotyczyło specyfiki teokracji – czy, mianowicie, religijne źródło legitymacji władzy przesądza w jakiś sposób o strukturze systemu politycznego, występujących w nim rodzajach organów władzy i charakterze funkcjonariuszy publicznych, sposobach administrowania, regułach sukcesji, zasadach członkostwa we wspólnocie politycznej?

Odpowiedź okazała się, zasadniczo, negatywna: większość instytucji politycznych występujących w teokracjach (które poddano analizie w rozdziale 7), a także procedur sukcesji czy mechanizmów kontroli politycznej, spotyka się także w innych typach systemu politycznego. Owe instytucjonalne i proceduralne składniki systemu politycznego są względnie niezależne od jego formuły legitymizacyjnej i mogą w podobnej formie

współistnieć z różnymi źródłami legitymacji. Jest to swoiste uniwersalne instrumentarium władzy politycznej, z którego czerpią rządzący w rozmaitych konfiguracjach i okolicznościach. O specyfice teokracji stanowi raczej religijne piętno, jakim naznaczone są te instrumenty polityczne: architektura reżimu politycznego odzwierciedla ustanowiony przez boga porządek, procedury sukcesji legitymizują nowych władców jako namaszczonych przez bóstwo, zasady przynależności do wspólnoty politycznej opierają się na kryterium wyznaniowym, a mechanizmy kontroli politycznej mają zagwarantować przestrzeganie praw, które bóg narzucił wspólnocie politycznej. I choć dałoby się wskazać pewne ściśle teokratyczne instytucje polityczne (np. bezpośrednie rządy proroka czy innego funkcjonariusza religijnego), to wyróżniającą cechą teokracji pozostaje nadprzyrodzone źródło prawomocności panujących.

Monografia daje zatem wszechstronną analizę wybranych, nie studiowanych dotąd z perspektywy ściśle politologicznej systemów politycznych. Jej znaczenie dla politologii polega jednak przede wszystkim na dostarczeniu modelu do badania wielu innych, w tym współczesnych systemów politycznych, traktowanych właśnie jako teokracje. Dotyczy to np. większości współczesnych muzułmańskich państw oraz podmiotów quasi państwowych (np. ISIS) które otwarcie powołują się na religijne źródło swych praw, instytucji władzy i kultury politycznej, niezależnie od tego, czy władzę sprawują duchowni. Zastosowanie do tych podmiotów politycznych zaproponowanych tu ram teoretycznych może wzbogacić wiedzę o funkcjonujących w nich mechanizmach władzy i ułatwić zrozumienie roli, jaką odgrywa w nich religia.

Pod względem metodologicznym praca reprezentuje na ogół podejście funkcjonalistyczne, tj. znaczenie poszczególnych składników porządku społecznego (norm, doktryn, instytucji, procedur i in.) wyjaśnianie jest ze względu na ich integracyjne, adaptacyjne czy transformacyjne funkcje dla systemu politycznego. Zarazem jednak praca zawiera elementy interpretywistyczne („rozumiejące”), tzn. zachowania polityczne jednostek i grup społecznych stara się wyjaśniać z uwzględnieniem ich rozumienia i interpretacji rzeczywistości, nie zaś wyłącznie niezmiennymi, obiektywnymi prawidłowościami procesów historycznych czy społecznych. Jest to szczególnie istotne dla rozumienia roli religii w polityce, bowiem oddziaływanie polityczne doktryn, symboli czy rytuałów religijnych jest silnie uzależnione od sensu i znaczenia nadawanego im przez wyznawców. Takie podejście nie wyklucza oczywiście uwzględniania roli otoczenia systemu politycznego, jako elementu zewnętrznego, niezależnego od woli podmiotów politycznych wewnątrz systemu. Jego

znaczenie ujawniło się np. w przemianach teokracji mormońskiej pod wpływem silnej presji ze strony rządu amerykańskiego.

Dominującą w pracy metodą badawczą jest analiza systemowa. Społeczne przestrzenie, w których w badanych wspólnotach religijnych kształtowały się relacje władzy, zostały ujęte jako systemy polityczne – dynamiczne całości złożone z wzajemnie oddziałujących na siebie elementów takich jak organy władzy, procedury ich powoływania, ich formuły legitymizacyjne, mechanizmy kontroli politycznej itp. Postępowanie badawcze polegało na wypracowaniu struktury teoretycznej, a następnie jej zastosowaniu w empirycznej analizie porównawczej badanych systemów teokratycznych. Owa struktura teoretyczna została ujęta w siatkę definicji i twierdzeń, która nie tworzy jednak zamkniętego systemu dedukcyjnego, tylko porządkuje i systematyzuje pole badawcze. Podstawową techniką badawczą była analiza materiałów źródłowych, opracowań oraz, w przypadku shakerów, wywiad.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Poza omówionym wyżej głównym osiągnięciem, na dorobek naukowy wnioskującego składa się wcześniejsza monografia, a także artykuły w polskich i zagranicznych czasopismach naukowych oraz rozdziały w polskich i zagranicznych monografiach zbiorowych – w językach polskim i angielskim. Dorobek ten w zdecydowanej większości sytuuje się w obszarze politologii. Uzupełnienie dorobku ściśle politologicznego stanowią artykuły religioznawcze: *Mechanizmy racjonalizacji u świadków Jehowy* [zapisy bibliograficzne w załączonym wykazie prac naukowych], aplikujący teorię dysonansu poznawczego Festingera do sposobu postrzegania rzeczywistości i własnej grupy przez świadków Jehowy; oraz trzy teksty poświęcone shakerom, jednej z grup, których systemy polityczne zostały następnie zbadane w monografii *Amerykańskie teokracje. Shakerzy – studium instytucjonalnego samobójstwa* to swoiste studium z tanatologii religii, wyjaśniające schyłkowy okres istnienia komun shakerskich jako świadome dążenie władz grupy do zakończenia jej istnienia, mimo znaczących szans na przetrwanie. Artykuł *American Shakers – Dying Religion, Emerging Cultural Phenomenon* analizuje proces stopniowego wchłonięcia niektórych aspektów shakeryzmu przez główny nurt amerykańskiej kultury popularnej, pomimo zgoła nie-amerykańskiego systemu wartości tej wspólnoty religijnej (celibat, komunalna forma własności, pacyfizm) i jej pierwotnej społecznej i kulturowej izolacji.

Wreszcie, artykuł *Tolstoj i skakerzy. Z dziejów idei radykalnego chrześcijaństwa*, omawia wątki anarchistyczne i pacyfistyczne w myśli Lwa Tołstoja, wynikające z dokonanej przezeń radykalnej interpretacji chrześcijaństwa. Jednym z impulsów, który popchnął pisarza w tym kierunku było poznanie dorobku shakerów. Artykuł powstał w oparciu o korespondencję Tołstoja z przywódcami shakerskimi, którą wnioskujący zbadał i opracował (transkrypcja udostępniona w repozytorium UŁ) podczas kwerendy w bibliotece w Sabbathday Lake Shaker Village.

W dorobku politologicznym wnioskującego, poza dwoma wczesnymi tekstami z dziedziny stosunków międzynarodowych, da się w nim wyróżnić dwa główne nurty: politologia religii i teoria polityki, w tym w szczególności teoria demokracji. Do tego pierwszego należy książka *Granice wolności religijnej* oraz seria artykułów związanych tematycznie z teokracją, zarysowujących główne wątki rozwinięte następnie w monografii *Teokracje amerykańskie*.

Monografia pt. *Granice wolności religijnej. Kwestie wolności sumienia i wyznania oraz stosunku państwa do religii w Stanach Zjednoczonych Ameryki*, opublikowana pierwotnie w 2008 r. w serii „Monografie” Fundacji Nauki Polskiej, a następnie wznowiona przez wydawnictwo UMK w 2015 r. (wydanie II zmienione), poświęcona jest, najogólniej mówiąc, prawnopolitycznym uwarunkowaniom obecności religii w sferze publicznej Stanów Zjednoczonych. Praca omawia doktrynę wolności religijnej i stosunków państwo-kościół wyinterpretowaną przez Sąd Najwyższy USA z zapisów I poprawki do konstytucji, wykazując, że ścisłemu przestrzeganiu zasady rozdziału religii od państwa towarzyszyła przez większą część XX wieku niezwykle liberalna i rozszerzająca wykładnia prawa do wolności religijnej. Wykładnia ta, zarówno ze względu na swoją treść i reprezentowaną przez sędziów filozofię prawa (aktywizm sędziowski), do dziś wywołuje gorące spory światopoglądowe. Analizie poddana została także praktyka relacji pomiędzy państwem a religią (zarówno związkami wyznaniowymi, jak i religią niezinstytucjonalizowaną), w tym polityczno-religijny fenomen religii obywatelskiej, przejawiający się obecnością symboliki i retoryki religijnej w sferze publicznej pomimo ścisłej separacji instytucjonalnej państwa od religii, a także działalność administracji federalnej związana z subsydiowaniem związków wyznaniowych zaangażowanych w działalność dobroczynną. Monografia zawiera też politologiczne studium wpływowego protestanckiego fundamentalistycznego ruchu politycznego – Religious Right – uwzględniające jego genezę, strukturę i metody działania w obrębie amerykańskiego systemu politycznego. Praca ta zatem, w odróżnieniu od monografii *Teokracje amerykańskie*, bada rolę religii nie w teokratycznym, a kontraktualno-demokratycznym systemie politycznym i

czyni to w znacznej części z perspektywy prawa konstytucyjnego i filozofii polityki, nieobecnych w stricte politologicznej monografii na temat teokracji.

Seria artykułów poświęconych różnym aspektom teokracji położyła podwaliny pod strukturę monografii *Teokracje amerykańskie. W tekście Teologia teokracji. Religijna legitymizacja władzy u amerykańskich purytanów i mormonów* przeanalizowano doktryny religijne, które wykazały duży potencjał polityczny, tzn. dostarczyły wartościowych formuł legitymizacyjnych systemom politycznym purytanów i mormonów. W pierwszym przypadku była to koncepcja przymierza (*covenant*), dająca purytanom poczucie świętej misji i wzorzec dla tworzonych przez nich od podstaw w Nowym Świecie systemów politycznych, w drugim zaś doktryna ciągłego objawienia, ustanawiająca stałą komunikację między Bogiem a prorokiem-przewodniczącym kościoła oraz apostołami jako fundamentalną przesłankę ich władzy.

Artykuł *Religious doctrine as a factor of stability of political systems* ujmuje władzę teokratyczną w kategoriach teorii wymiany społecznej – jako serię transakcji pomiędzy poddanymi a władcami i wspierającymi ich funkcjonariuszami religijnymi, stawiającymi się w roli administratorów dóbr religijnych – formułując jednocześnie warunki stabilności teokratycznego systemu politycznego. Jest on stabilny o tyle, o ile rządzący są w stanie przeciwdziałać: a) znalezieniu przez rządzonych alternatywnych źródeł dóbr religijnych (heterodoksja, schizma, nowe objawienia); b) przejęcia kontroli nad tymi dobrami siłą; c) „odczarowaniu świata”, tj. utracie znaczenia światopoglądu religijnego (sekularyzacji). Model ten został następnie zastosowany do analizy wybranych amerykańskich teokracji, a później wykorzystany także w monografii.

Artykuł *Legitimation mechanisms as third-dimension power practices. The case of the Shakers*, zamieszczony w „Journal of Political Power”, to politologiczne stadium władzy we wspólnotach religijnych shakerów. Jego teoretyczną osnowę stanowi koncepcja trzech wymiarów władzy Stevena Lukesa, wskazująca na ukryte, niebehawioralne przejawy władzy politycznej oddziałujące na świadomość poddanych. U shakerów takie „trzeciowymiarowe” praktyki wytworzyły się w następstwie instytucjonalizacji pierwotnie charyzmatycznego przywództwa i obejmowały proces socjalizacji młodych członków sekty, ścisłą kontrolę społeczną sprawowaną za pomocą szczegółowych przepisów regulujących każdy aspekt życia wyznawców, hierarchiczną strukturę przywódczą wraz regułami sukcesji, a także teologiczne uzasadnienia wszystkich tych praktyk, w tym w szczególności koncepcję daru (*gift*), przywołującą doktrynę ciągłego objawienia dla umocowania roszczeń władczych przywódców. Powyższe mechanizmy służyły jednocześnie jako nośniki legitymizacji władzy

(a także, w okresie tzw. Ery Objawień, prób jej delegitymizacji), które w ostatecznym rozrachunku umożliwiły shakerskiemu systemowi politycznemu długie trwanie bez uciekania się do przymusu.

Rozdział *Teokracje północnoamerykańskie. Historia i współczesność* w pracy *Myśl społeczna wielkich religii świata* stanowi przegląd ustaleń autora na temat północnoamerykańskich teokratycznych systemów politycznych, których szczegółowe badanie stało się następnie przedmiotem monografii, a także ewentualnych śladów teokracji we współczesnych Stanach Zjednoczonych. Współczesnego amerykańskiego systemu politycznego nie można oczywiście w żadnym razie uznać za teokratyczny – jest to bez wątpienia system oparty na legitymacji kontraktualnej – da się natomiast dostrzec elementy teokratyczne w niektórych niszowych doktrynach religijno-politycznych (m.in. chrześcijańskiego rekonstrukcjonizmu) oraz w ideologii fundamentalistycznego ruchu Religious Right (Prawicy Religijnej).

W nowym tekście z tego nurtu swych zainteresowań, *The Politics of Schism. The Origins of Dissent in Mormonism*, autor proponuje politologiczną interpretację rozłamów religijnych w mormonizmie. Zgodnie z jego główną tezą, większość spośród niezwykle licznych schizm w łonie tego ruchu religijnego da się wyjaśnić walką o władzę, nie zaś względami teologicznymi. Dowodzi tego znaczna konwergencja doktrynalna (brak herezji), rytualna, organizacyjna itp. badanych schizmatycznych kościołów mormońskich z największym odłamek mormonizmu (tzn. kościołem LDS z siedzibą w Utah). Schizma jest zatem jedną ze strategii używanych przez podmioty do zmniejszenia swojego podporządkowania w relacjach władzy.

Trzy najnowsze prace – artykuły *A contemporary religious political movement: LDS Church's nation-wide political campaigns* i *Empowerment through religion: religion's survival strategies in democratic politics*, a także przyjęty do druku tekst *Religion in public life* w książce *Civic and Uncivic Values in Poland* – demonstrują podejście autora do badania powiązań pomiędzy religią a sferą polityki. Jest ono konsekwentnie politologiczne, tzn. polega na traktowaniu podmiotów religijnych jako aktorów politycznych, którzy, podobnie jak innego typu podmioty polityczne (partie, grupy nacisku, ruchy społeczne itp.) działają w obrębie systemu politycznego dla realizacji swoich celów. O ile cele te różnią się zasadniczo – w przypadku podmiotów religijnych odnoszą się one do sfery nadprzyrodzonej – o tyle podobieństwo metod działania pozwala na łączne traktowanie tak odmiennych pod wieloma względami podmiotów. I tak, pierwszy z wymienionych artykułów zawiera analizę udziału kościoła mormońskiego w kampanii przeciwko ratyfikacji tzw. poprawki o równych prawach

(Equal Rights Amendment) do konstytucji USA w latach 70. XX w. oraz przeciwko małżeństwom jedнопłciowym. Kierując się motywacją ściśle religijną, kościół mormoński posługiwał się jednak metodami typowymi dla ruchów politycznych (masowa mobilizacja, protesty) czy grup nacisku (lobbying, sprawy sądowe). Wykazując wysoką sprawność organizacyjną wynikającą z dużego autorytetu religijnego hierarchii kapłańskiej, kościół osiągnął ostatecznie sukces (wraz z innymi grupami konserwatywnymi) w pierwszej z wymienionych kampanii.

Rozdział *Religion in Public Life* poświęcony jest obecności religii we współczesnym polskim życiu publicznym, ze szczególnym uwzględnieniem roli kościoła katolickiego. Kościół został przedstawiony jako podmiot systemu politycznego realizujący swoje cele (m.in. zapewnienie prawnych i finansowych podstaw własnej egzystencji, utrzymanie wpływu na decyzje polityczne w kluczowych dla siebie kwestiach, zachowanie pozycji autorytetu moralnego) za pomocą szerokiego repertuaru środków, niekiedy specyficznie religijnych (groźba ekskomuniki wobec polityków–członków kościoła; przedstawianie spraw politycznych jako kwestii moralnych, do których rozstrzygania Kościół ma szczególne predyspozycje itp.), ale najczęściej stosowanych powszechnie przez aktorów politycznych.

Wreszcie, artykuł *Empowerment through religion* analizuje strategie przetrwania religii i podmiotów religijnych w sferze publicznej w świecie nowoczesnym, w którym religia utraciła status podstawowej ideologii legitymizującej władzę polityczną, pod względem instytucjonalnym zaś dokonał się rozdział kościoła od państwa. W tych niekorzystnych warunkach religia akcentuje swoją epistemologiczną odrębność od naukowego racjonalizmu, domagając się wyłączenia swoich prawd spod jego osądu, organizacje religijne żądają zaś wstępu do demokratycznego systemu politycznego, powołując się na pluralizm sfery publicznej. W pewnej mierze żądają specjalnego statusu, wyróżniając „stosunki państwo-kościół” spośród innych relacji w ramach systemu politycznego, co w wielu państwach znajduje wyraz w odrębnych regulacjach prawnych dla tej kategorii podmiotów.

Drugi nurt zainteresowań badawczych wnioskującego należy do obszaru teorii polityki. Kilka prac poświęconych zostało demokracji. Rozdział *Disentangling Democracy* w pracy *European Culture in Diversity* dokonuje krytycznego przeglądu klasycznych ujęć demokracji, wskazując na nieadekwatność prostej zasady większości jako jej kryterium definicyjnego i analizując niektóre podstawowe problemy teorii demokracji, jak nieprzechodność i intensywność preferencji, większościowe a konsensualne procedury decyzyjne i in. W tym samym tomie zamieszczono artykuł przeglądowy, którego wnioskujący jest współautorem, na temat europejskich systemów politycznych.

Dwie inne prace, *Towards non-electoral democracy?* oraz *The Unfulfilled Promise? Deliberative Democracy vs. Political Participation* poświęcone są alternatywnym modelom demokracji. Pierwsza z nich wychodzi od analizy dominującego w świecie zachodnim modelu przedstawicielskiej demokracji parlamentarnej, wskazuje jego potencjalne słabości (deficyty partycypacji, reprezentacji, odpowiedzialności) i szkicuje alternatywne modele demokracji bezwyborczej, dowodząc, że wybory są nie tyle warunkiem koniecznym, ile jednym z możliwych rozwiązań instytucjonalnych demokracji. Drugi z wymienionych artykułów szczegółowo analizuje jeden z nich – demokrację deliberacyjną. Okazuje się, że demokracja deliberacyjna nie stanowi modelu demokracji sensu stricto, nie zapewnia bowiem trwałej struktury instytucjonalnej umożliwiającej stałe zarządzanie w systemie politycznym, a tylko uzupełniającą procedurę decyzyjną w ramach demokracji parlamentarnej. Jako procedura również w swej istocie przedstawicielska, deliberacja nie rozwiązuje także problemu powszechnej partycypacji. Autor wprowadza fundamentalne rozróżnienie między rodzajem podmiotu podejmującego decyzje polityczne (lud vs. przedstawiciele) a sposobem ich podejmowania (indywidualnie vs. deliberacyjnie) i na tej podstawie konstruuje typologię modeli demokracji opartą na skrzyżowaniu tych dwóch kryteriów.

Dwa inne teksty, dotyczące systemów i zachowań wyborczych, mają charakter ściśle empiryczny. Artykuł *Amerykańskie prawyborzy – laboratorium systemów wyborczych* wychodzi od szczegółowego zestawienia ordynacji stosowanych w prawyborach we wszystkich stanach USA przez obie największe partie, wskazując na ich wielkie zróżnicowanie zarówno w zakresie uprawnień wyborcy w akcie głosowania, jak i sposobu przeliczania głosów na mandaty. Autor zwraca uwagę na polityczne konsekwencje tych rozwiązań i, co za tym idzie, sposoby wykorzystywania ich przez oba ugrupowania jako instrumenty polityki wewnątrzpartyjnej.

Główna teza artykułu *Czy wybory umożliwiają artykulację preferencji politycznych?* głosi, że wyborom można zasadnie przypisać jedynie funkcje kreacyjne (wyłanianie rządzących) i legitymizacyjne (sankcjonowanie ich władzy), nie stanowią one natomiast, wbrew utartym przekonaniom, narzędzia artykulacji preferencji politycznych. Dowodzi tego skonstruowany przez autora prosty model matematyczny, oparty na założeniach, że wyborca w akcie głosowania kieruje się zbieżnością jego preferencji politycznych z programem partii (*issue-voting*), oraz że zwycięskie partie po dojściu do władzy realizują swój program. Nawet przy tak optymistycznych założeniach odsetek osób popierających realizowane postulaty jest mniejszy, niż elektorat danej partii. Wynika to z pakietowego charakteru programów wyborczych: poparcie danej partii ze względu na jakiś element jej programu oznacza

jednocześnie przyjęcie „z dobrodziejstwem inwentarza” wszystkich pozostałych postulatów, niekoniecznie zgodnych z preferencjami głosującego.

W tekście *Idea ziemskiego zbawienia w wizjach ładu społeczno-politycznego* analizie zostały poddane cechy wizji soteriologicznych leżących u podstaw koncepcji ładu społeczno-politycznego. Idee ziemskiego zbawienia zostały zdefiniowane poprzez ich zamknięty charakter (tzn. ich postrzeganie jako przychodzące z zewnątrz, domknięte, niepodlegające zmianom) oraz fundamentalne znaczenie dla ich wyznawców, a następnie sklasyfikowane ze względu na ich religijne, filozoficzne bądź naukowo-technologiczne źródła. Koncepcje takie, zarówno religijne jak i świeckie, mogą być realizowane w różnych typach podmiotów politycznych, począwszy od komun religijnych i państw teokratycznych, po świeckie państwa totalitarne.

Artykuł *Fikcje polityczne i legitymizacja władzy w demokracji* uwypukla znaczenie „fikcji politycznych” – pojęć takich jak reprezentacja, umowa społeczna czy wola ludu oraz wiążących się z nimi wyobrażeń i symboli – dla uprawomocnienia władzy demokratycznej. Dzieje się tak pomimo oczywistej nieprzystawalności tych wyobrażeń, np. na temat przedstawicielstwa jako wyrażania woli suwerena przez reprezentantów, do rzeczywistych mechanizmów działania systemu politycznego. Wypracowana tutaj ogólna koncepcja legitymizacji władzy i jej nośników, wykraczająca swoim zasięgiem poza systemy demokratyczne, została następnie wykorzystana i rozwinięta w monografii *Teokracje amerykańskie*.

Należy podkreślić, że cała ta teorio-polityczna część dorobku nie powstawała w oderwaniu od politologiczno-religijnych zainteresowań autora. Przeciwnie, w pewnym sensie logicznie ją poprzedzała, dopiero bowiem wypracowanie pojęć służących badaniu demokracji, a w szczególności zrozumienie różnych aspektów tej kategorii i jej relacji do innych rodzajów systemów politycznych, pozwoliło na nadanie teokracji właściwego sensu i zintegrowanie jej z siatką pojęciową nauki o systemach politycznych w sposób, który czyni z niej wartościowe narzędzie analizy politologicznej. Cały dorobek można więc potraktować jako próbę rozwinięcia i pogłębienia wiedzy o systemach politycznych i szerzej, władzy politycznej, ze szczególnym naciskiem na władzę teokratyczną i teokratyczne systemy polityczne. Studia z teorii polityki umożliwiły także wypracowanie konsekwentnie politologicznego podejścia do badania związków religii i polityki, które w pracach autora zastąpiło wcześniejsze podejście prawno-konstytucyjne (reprezentowane przez wczesny artykuł *Realizacja zasad wolności religijnej i rozdziału religii od państwa w systemie oświaty*

Stanów Zjednoczonych) i przyczyniło się do rozwinięcia założeń politologii religii jako subdyscypliny politologicznej.

*

Badania poświęcone amerykańskim wspólnotom religijnym, których wyniki omówiono powyżej, zostały przeprowadzone podczas dwóch kwerend w Stanach Zjednoczonych sfinansowanych przez Fundację Nauki Polskiej. Pierwsza z nich, w 2009 r. w Sabbathday Shaker Village w New Gloucester w Maine, umożliwiła autorowi dostęp do materiałów źródłowych (aktów fundacyjnych wspólnot, dzienników, listów i innych rękopisów) oraz dała okazję do poznania i przeprowadzenia wywiadów z trojgiem mieszkańców osady Sabbathday Lake – ostatnich żyjących shakerów. Podczas drugiej kwerendy, w 2012 r. w Salt Lake City w Utah, autor przebadiał materiały źródłowe i niedostępne w Polsce opracowania zgromadzone w Utah State Archive oraz w głównej bibliotece kościoła mormońskiego.

Upowszechnieniu wyników badań oraz skonfrontowaniu ich z osiągnięciami innych uczonych służył z kolei udział w konferencjach krajowych i zagranicznych, w tym trzech Światowych Kongresach Politologicznych IPSA. Na 21st World Congress of Political Science w Santiago de Chile w lipcu 2009 r. wnioskujący przedstawił, na forum komitetu badawczego ds. władzy politycznej, wyniki badań przeprowadzonych podczas kwerendy u shakerów (referat pt. *Legitimacy Transmitters and Political Power in Shaker Communities*), co zaowocowało ich publikacją w „Journal of Political Power”. Podczas kolejnego, 22 kongresu w Madrycie w lipcu 2012 r., wnioskujący wygłosił referat poświęcony funkcji doktryny religijnej w systemach teokratycznych (*Religious Doctrine as a Factor of Stability and Adaptation of Political Regimes*), opublikowany następnie w „Politics and Religion Journal”. Wnioskujący wziął też udział w tegorocznym kongresie IPSA w Poznaniu, jako przewodniczący sesji „Participation – Expectations and Challenges” i referent (*Empowerment through Religion: Religion's Survival Strategies in Democratic Politics*).

Inne ważniejsze konferencje, w których wnioskujący występował z referatem, to m.in. XXI World Congress of International Association for the History of Religions (Erfurt, 23–29.08.2015), The Third International Kraków Study of Religions Symposium: “Religions: fields of research, methods and perspectives”, Kraków, UJ, 27–29.10.2014, IPSA's RC 21–29

International Expert Conference, Lublin 11–13.09.2014, a także krajowe kongresy politologiczne i religioznawcze.

Prowadzone badania znalazły także przełożenie na działalność dydaktyczną wnioskującego. Jako adiunkt, a wcześniej asystent na WSMiP UŁ, prowadził zajęcia na kierunkach politologia i stosunki międzynarodowe, w językach polskim i angielskim, z przedmiotów takich jak Systemy polityczne, Ruchy społeczne i polityczne, Religia i państwo, Modele demokracji, Demokracja i procesy demokratyzacyjne i in. (pełna lista w załączniku), a także po angielsku, głównie dla specjalności Political Management, m.in. Political Systems, Political Theory, Methodology of Political Science, Social and Political Movements, Religion and Politics. Wnioskujący wygłaszał także gościnne wykłady w University of the West of Scotland w Glasgow, na Universidad de La Laguna na Teneryfie w Hiszpanii, w Buskerund University College w Norwegii oraz na Uniwersytecie Joensuu w Finlandii.

Wnioskujący jest także aktywnym członkiem krajowej i zagranicznej wspólnoty naukowej, co przekłada się na kontakty z uczonymi m.in. z USA, Norwegii i Irlandii, a także członkostwo w towarzystwach naukowych: International Political Science Association (współpraca z komisjami badawczymi Political Power i Political Socialization and Education), Polskim Towarzystwie Nauk Politycznych i Polskim Towarzystwie Religioznawczym. W PTNP wnioskujący pełni też funkcję prezesa oddziału łódzkiego.

